

ДОЦЕНТ ИЛИЯ Т. КАРАГЕОРГИЕВ (СПОМЕНИ ЗА ЕДИН СКРОМЕН И ЗАБЕЛЕЖИТЕЛЕН ЧОВЕК И УЧЕН)

Васил Големански

Българската академия на науките

Резюме. Статията представя кратки биографични сведения за живота и научната дейност на доц. Илия Карагеоргиев (1905 – 1985), учен и преподавател в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Главната научна тема на доц. Карагеоргиев е мозъчната дейност на човека и приматите. Той има приноси в еволюционата теория и дарвинизма. Доц. Карагеоргиев е създател и първи директор на държавно предприятие за учебни помагала.

Keywords: Karageorgiev, biology, Darwinism, school equipment

Съдбата с него ме срещна за първи път през есента на далечната 1952 година, когато реших да следвам биология в Софийския университет. Конкурсите за влизане в Университета тогава бяха устни изпити пред комисия от преподаватели от съответния факултет. Специалността биология се изучаваше в сборния факултет от три специалности по това време – Биолого-геолого-географския факултет. В деня на изпита се оказах пред комисия от двама сериозни мъже, които внушаваха респект и даже страх у кандидат-студентите. Единият бе известният геолог академик Еким Бончев, а другият – преподавателят по обща биология и дарвинизъм Илия Карагеоргиев. Той бе едър човек, с кръгло ведро лице, вече доста оплешивял и носеше очила с тъмни рамки, над които гледаше със сериозен поглед. Не си спомням какви въпроси съм изтеглил и как съм отговарял, но за радост след няколко дни видях името си между приетите студенти и от 15 септември вече бях редовен студент по биология.

Един от въвеждащите курсове в биологията, който се четеше тогава пред студентите в първи курс, бе и кратък курс, наречен „Въведение в биологията“. Той се четеше от преподавателя Илия Карагеоргиев, който понякога отсъстваше или отлагаше лекциите поради заетост. По-късно научихме, че нашият преподавател е бил тогава директор и на голямо предприятие за училищни пособия, учебни препарати и макети в София, известно като „Учтехпром“. Откъде се беше появил този интерес

и ангажимент у него към учебните препарати, картини и пособия за началното и средно образование, научих доста по-късно и това заслужава да се разкаже.

Доцент Илия Тодоров Карагеоргиев е роден на 31.VII. 1905 г. в малкото селце Ушинци (старо име Каба Кулак), недалече от Разград. Поради това, че за него има само скромни биографични данни в Алманаха на Софийския университет, тук ще приведа някои допълнителни сведения за ранните му години, открити години по-късно в неговата автобиография. В нея доц. Карагеоргиев дава следните кратки сведения за себе си и семейството:

Илия Карагеоргиев

[Б]аща ми загина в Балканската война. Материалното наследство, което притежавахме ние, тримата братя, възлизаше на около 90 декара земя. По-късно срещу своето наследство от 30 декара ниви завърших Софийския университет, с което изобщо престанах да имам каквото и да било материално наследство. Детството ми е нерадостно. Баща ми и чичо ми, единствените синове на моя дядо, загинаха в Балканската война. Останахме осем деца сираци, отглеждането на които отново стана грижа на моя дядо, майка ми и буля ми. Баба ми, иначе храбра жена, не можа до края на живота си да преживее загубата на своите синове. Тя ги оплакваше всеки ден до края на живота си. Така че вместо песен в своите детски години слушах само плач.

Основното си образование завършва в родното си село, а гимназия – в Разград през 1924 г. Като ученик в гимназията се увлича по левите идеи и участва в железничарската стачка в Разград през 1919 г. От 1925 г. е студент в Софийския университет и през 1930 г. завършва висшето си образование като естественик и учител по биология. За кратко време през 1932 г. работи като асистент в Института по земеделска ботаника към Министерство на земеделието и горите и сътрудничи с известния български учен ботаник акад. Николай Стоянов. Но от 1933 г. започва работа като учител по естествена история в различни селища и училища в страната. Увлича се по социалистическите идеи по това време и като член на младежкото движение е уволнен и лишен от право да учителства в цялата страна. Завърнал се в Разградско и започнал с подръчни средства и материали да изработва и продава училищни пособия – кутии за микроскопски препарати, различни анатомични макети от

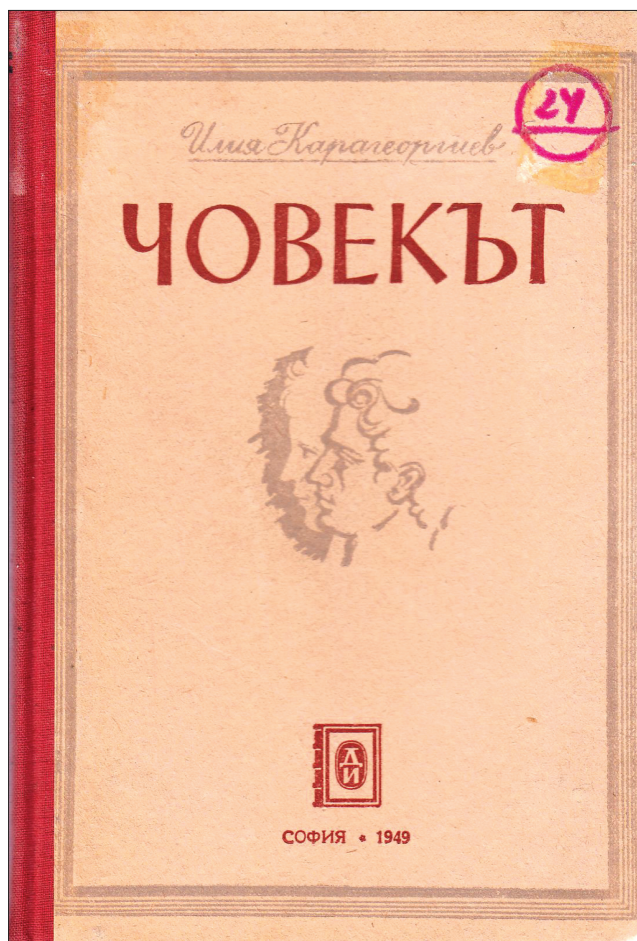
дърво и глина, рамки за табла, учебни картини и схеми и други. Така по принуда той става „майстор“ на учебни препарати и пособия, които се търсели от негови колеги от училищата не само от Разградско, но и в страната. Тази благородна и полезна дейност получава признание от тогавашното Министерство на народното просвещение, изразена в Заповед № 424/4.ІІ. 1938 г., с която неговите учебни пособия и препарати се препоръчват официално в училищата в цялата страна.

Само производството на учебни пособия не удовлетворява младия учител и той непрекъснато търси и чете литература от областта на биологията както от български автори, така и от чужди учени – главно биолози и философи. Не прекъсва връзките си със свои преподаватели и колеги от университета. По време на следването си проявява интерес към растителната биология – ботаника и физиология на растенията. През 1932 г. подготвя първата си научна статия, озаглавена „Върху осмотичната стойност на растенията във връзка с някои външни фактори“ (18 стр.), но тя остава непубликувана. През същата година обаче в списание „Училищен преглед“ (бр. 8) публикува статията „Едно мнение относно избора на материала по ботаника“, където излага своето виждане за преподаването на този учебен предмет в основните и средните училища. На следната 1933 година заедно със своя преподавател в Софийския университет академик Николай Стоянов подготвят и публикуват „Ръководство за практически занятия по ботаника“ (изд. „Факел“, 108 стр.) отново в помощ на преподаването в средните училища. От тези първи години на дейността му като преподавател са и статиите „Ботаниката в нашето средно училище“ (сп. „Училищен преглед“, 1933, бр. 3), „Кризата в днешната биология“ (сп. „Философски преглед“, 1935, кн. 2), „Рационализация и методи на училищното естествознание“ (сп. „Природознание“, 1939, кн. 3 – 4) и др. За неговото сериозно отношение към методичната подготовка на преподаването по биология в нашите училища и осигуряването им с учебни пособия говори и публикуваният от него като собствено издание каталог „Учебни помагала“ (1943, 33 стр.), който съдържа предлагани от автора 20 пособия по геология, 20 – по ботаника, 16 – по зоология, 12 – по антропология, и 5 – по обща биология.

И съвсем естествено, след Втората световна война, когато в България започва възраждане и модернизиране на учебната дейност в училищата и се чувства остра нужда от по-съвременни учебни пособия и нагледни материали (табла, препарати, учебни колекции, макети и др.), Министерството на народната просвета се обръща към опитния вече преподавател биолог Илия Карагеоргиев и му възлага организиране на държавно предприятие за тази цел, известно като „Учтехпром“. Младият и пълен с идеи учител поема възложената му работа и само за няколко години след войната край София е построено съвременно предприятие за учебни пособия, което започва изработването и

разпространението на нови помощни учебни средства за обучението по биология, съобразени с новите образователни програми и изисквания.

Независимо от трудната организационна и ръководна дейност като директор на производственото предприятие „Учтехпром“ Илия Карагеоргиев не прекъсва своя интерес към научните проблеми в биологията и философията. През 1947 г. той публикува интересна статия в „Юбилеен Дарвинов лист“, озаглавена „Дарвинизъм и социология“, а в сп. „Простори“ (1947, кн. 2) е отпечатана и статията „Произход на човешката душа“. Но най-крупното и забележително творение на Илия Карагеоргиев от този период е безспорно книгата му „Човекът“ (изд. „Народна просвета“, 1949, 376 стр.).

Поради това, че Илия Карагеоргиев вече е добре познат както на биологичната учителска колегия в страната, така и на преподавателите биолози от Софийския университет, той е привлечен от 10. I. 1951 г. за хоноруван преподавател по биология в тогавашния Биолого-геолого-географски факултет и започва да чете кратък курс по „Въведение в биологията“ за студенти биолози – I курс, „Обща биология и дарвинизъм“ – за биолози IV и V курс, и „История на биологията“ за биолози V курс. Шест месеца по-късно, от 16. VI. 1951 г., той е назначен за редовен преподавател по обща биология към Биолого-геолого-географския факултет, а от 15. III. 1953 г. е повишен в старши преподавател по същата специалност.

С преминаването на Илия Карагеоргиев на постоянна работа в Софийския университет и освобождаването му от административните ангажименти в „Учтехпром“ започва нов активен период в неговата преподавателска и научна дейност. Той разширява научните си интереси в областта на биологията и по-специално върху дарвинизма, генетиката, историята на биологията и еволюционните учения, философията и социологията и се проявява като оригинален и продуктивен учен в някои от тези области. Посоченото ще подкрепим с някои от публикуваните от Илия Карагеоргиев статии, брошури и книги през този период, като например „Произход на човека“ (изд. НС на ОФ, 1955, 48 стр.), „За геометричната прогресия и учението на Дарвин“ (Год. на СУ, БГГФ, 1955, кн.1), „Малтусианството в биологията“ (Год. на СУ, БГГФ, 1954/1955, кн.1), „Мозък, съзнание и отражение“ (сп. „Философска мисъл“, 1954, кн. 6), „Разсъдъчната дейност на животните в еволюционен аспект“ (Год. на СУ, БГГФ, 1954/1955, кн. 1) и др. За съжаление, някои от трудовете на Ил. Карагеоргиев от следвоенните години, посочени като ръкописи в подготвен от него Списък на научните трудове (1964 г.), са останали непубликувани по неизвестни причини, но техните заглавия и обем в машинописни страници доказват сериозната научна работа на автора по актуални проблеми на биологията. Такива непубликувани ръкописи са например „Ламарк и Дарвин в светлината на марксизма-ленинизма“ (200 маш. стр.), „Произход на съзнанието като свойство на нервната система“ (500 маш. стр.), „Динамични съпротивления на нервната система“ (60 маш. стр.), „Висшата нервна дейност у маймуните в еволюционен аспект“ (200 маш. стр.) и др.

Един от любимите научни проблеми в дейността на доц. Карагеоргиев е изследването на висшата нервна дейност и поведението на човека и човекоподобните маймуни. Наблюденията си върху поведението и висшата нервна дейност на маймуните извършва в Зоологическата градина в София, а негов любим „модел“ е мандрильт Бонзо или Йончо. В тази биологична област, определяна от доц. Карагеоргиев като „психофизиология и поведение“, той написва множество научнопопулярни статии, студии и книги: „Разсъдъчната дейност на животните в еволюционен аспект“ (Год. на СУ, БГГФ, 1954/1955,

1 – 16), „Из живота на маймуните“ (София, изд. „Народна просвета“, 1957, 60 стр.), „Езикът като условнорефлекторна сигналистика“ (ръкопис, 1960, 16 маш. стр.), „Как работи човешкият мозък“ (изд. НС на ОФ, 1958, 50 стр.) и др.

За своята активна научна, преподавателска и популяризаторска дейност Илия Карагеоргиев е избран на 30.XII. 1956 г. за доцент, а от 1958 г. – и за ръководител на голямата Катедра по обща биология, селско стопанство и методика на обучението по биология. Ръководи я до пенсионирането си през 1967 г.

Освен курсовете по обща биология и дарвинизъм той разработва и започва да чете специализирани курсове и пред студенти от други специалности в университета, например „Дарвинизъм“ за студенти от Философския факултет и за геолози. А за студентите биолози разработва нов курс – „Висша нервна дейност“, и издава обширни учебници по „Обща (теоретична) биология“ и „Основи на дарвинизма“, публикувани като литопечатни пособия (1956, 1957 г.). Особено интересен за нас – студентите биолози от този период, бе неговият учебник по „Обща (теоретична) биология“, в който бяха преведени текстове от чуждестранни класици на еволюционната биология, като Жан-Батист Ламарк, Жорж-Луи Бюфон, Шарл Боне, Алфред Ръсел Уолес и др. При цялото уважение на автора към еволюционната теория на Чарлз Дарвин, той учеше, че еволюционната теория не е „възникнала на гола поляна“ през 1859 г., както се внушаваше от гимназиалните учебници по биология от това време, а има дълга предистория и забележителни учени и философи еволюционисти и преди Дарвин. Особено високо ценеше френския зоолог и еволюционист Жан-Батист Ламарк и в книгата си привеждаше цели пасажки от неговата забележителна книга „Philosophie de la Zoology“ („Философия на зоологията“), публикувана през 1809 г., т.е. 50 години преди класическата и широко известна книга на Дарвин за произхода на видовете (1859). Ние, студентите, много харесвахме критическата мисъл и лекциите на нашия преподавател, когото бяхме обявили за „ламаркист“, и с удоволствие посещавахме неговите курсове.

След завършването на следването си в Университета от есента на 1957 г. започнах работа като хоноруван асистент в Катедрата по зоология на безгръбначните животни, ръководена от проф. Георги Козаров. Занятията се водеха в тогавашния Зоологически институт на Софийския университет, който се намирал в голяма триетажна къща на ул. „Врабча“ № 7 в София. Това бе къщата, в която е живяло семейството на първия министър-председател на България след Освобождението – Тодор Бурмов (1834 – 1906), а по късно и на неговия зет и министър-председател на България през периода 1891 – 1893, и 1913 г. Стефан Данев (1858 – 1949). Къщата е запазена и днес, тя е забележителен паметник на културата и в нея се помещава софийска детска градина, а на входа ѝ има паметна плоча с имената на видните държавници.

Асистентската стая, в която бях настанен и аз, бе на III етаж. Макар и тавански, стаите бяха уютни и далече от шумните по-долни етажи, в които се водеха учебните занятия. На вратата на една съседна стая с изненада открих името на доцент Илия Карагеоргиев, който имаше малък самостоятелен кабинет. През деня и особено вечер често чувах тракането на пишещата машина на своя бивш преподавател, а той бе ненадминат бързописец. Аз също често оставах вечер до към 8 – 9 ч. и се учех да пиша на малка пишеща „блок-шрифт“ машина, която имаше едновременно латински и български букви на клавишите. Но изписването на български и латински букви на един и същи клавиш създаваше трудности и аз пишех бавно, търсейки съответните букви. Често чувах бързите „откоси“ от машинката на доц. Карагеоргиев и му завиждах. Една вечер, когато търсех и бавно чуках буквите на машината в моята стая, вратата ненадейно се отвори и видях усмихнатото лице на доц. Карагеоргиев, който ме попита: „Как е, върви ли, върви ли?“. „Ами върви – смотолех аз, – ама бавно“. „Давай, давай, само с труд се постига нещо, но ако закъсаш и не можеш да намериш някоя буква – аз съм на разположение в съседната стая“, каза ми отново с широка усмивка той и след секунди отново чувах „картечните откоси“ на неговата машинка. Вероятно съм го подразнил с бавните си и неравномерни удари на клавишите или просто бе решил да се пошегува с мен?!

А от есента на 1963 г. за кратко време бях назначен за редовен асистент в Катедрата по обща биология на доц. Ил. Карагеоргиев поради липса на хорариум в Катедрата по зоология. Той ме посрещна сърдечно, с усмивка и ми каза само няколко думи, които запомних завинаги:

[Д]обре дошъл в моята катедра. Аз знам, че ти имаш интереси и работиш в областта на зоологията, а тук трябва да поемеш и други занятия.

Аз не мога да ти помогна в зоологията, но знай, че никога няма да ти попреча в своята наука!

Подобен благороден жест може да направи само много широко кроен човек и ръководител и по-късно в своята дейност често си спомнях тези насърчителни думи. Доц. Ил. Карагеоргиев се отнасяше така не само към мен, но и към всички останали млади асистенти в катедрата, които започнаха научната си кариера в различни области на биологията, като генетика (доц. Р. Белчева и доц. Ал. Горанов), методика на обучението (доц. Ал. Панайотов), микробиология (доц. П. Стоянов) и др.

Доц. Илия Карагеоргиев имаше критично творческо мислене и не приемаше безрезервно всичко, включително и на такива класици в биологията като Чарлз Дарвин. Той изразяваше критични мисли не само в лекциите, статиите и сказките си по дарвинизъм в радиото, но и в лекциите и статиите си за наследствеността, за вайсманизма и малтусианството в биологията и др. Не приемаше безрезервно и постулатите на лисенковизма и бе критикуван за това особено остро от преподавателите от катедрите по марксизъм-ленинизъм, по филосо-

фия и др., които организираха и публични обсъждания в университета против „еретичната“ дейност на доц. Карагеоргиев. По-късно научих, че те бяха обявили доц. Карагеоргиев за „метафизик“, „идеологически противник“ и пр. и са искали уволнението му. Но по това време ректор на Университета бе известният ботаник академик Даки Йорданов, който добре познаваше доцент Карагеоргиев и неговото минало, и не се стигна до подобна разправа и уволнение.

Съвместната ни преподавателска дейност и научни контакти с доц. Ил. Карагеоргиев прекъснаха в началото на 1966 г., когато преминах като научен сътрудник в БАН. Но макар и редки, и през следващите години случайните ни срещи с моя бивш преподавател и ръководител на катедрата бяха радостен повод да разменим по някоя и друга дума, да си спомним за хубавите мигове и съвместната ни работа. Те винаги оставяха у мен приятното удоволствие от познанството и съвместната ни дейност с този забележителен човек и учен. Не само аз, но и всички негови студенти и колеги приехме с голяма скръб известието за неговата неочаквана кончина на 18.V. 1985 г.

Животът и дейността на доцент Илия Карагеоргиев са светъл пример за един скромен, работлив и мъдър човек – творец, винаги благоразположен и подкрепящ младите хора. Нему бяха чужди завистта, кариеризмът, властолюбието и интригантството и той си отиде скромно от света, на който отдаде толкова много от себе си.

ИЗБРАНА БИБЛИОГРАФИЯ

- Василев, И., Карагеоргиев, И., Марков, Г., Панчев, И. & Янев, А. (1946). *Анатомия и физиология на човека: учебник за VI клас на средните училища*. София: Министерство на народната просвета.
- Йорданов, Д., Попов, К., Коцев, А., Ганчев, И. & Карагеоргиев, И. (1946). *Ботаника: учебник за IV клас на гимназиите*. София: Министерство на народната просвета.
- Йорданов, Д., Попов, К. & Карагеоргиев, И. (1950). *Ботаника: учебник за VIII клас на единните училища*. София: Народна просвета.
- Карагеоргиев, И. (1947). *Атомната енергия*. София: Върховен читалищен съюз.
- Карагеоргиев, И. (1949). *Човекът*. София: Народна просвета.
- Карагеоргиев, И. (1954). *Въведение в биологията: пособие за студенти биолози и геолози*. София: Наука и изкуство.
- Карагеоргиев, И. (1955). *Произход на човека*. София: ОФ.
- Карагеоргиев, И. (1956). *Основи на дарвинизма*. София: Наука и изкуство.
- Карагеоргиев, И. (1957). *Из живота на маймуните*. София: Народна просвета.

- Карагеоргиев, И. (1958). *Как работи човешкият мозък*. София: ОФ.
- Карагеоргиев, И. (1963). *Кратък курс по обща биология и дарвинизъм*.
София: Софийски университет.
- Карагеоргиев, И. (1964). *За наследствеността*. София: Народна просвета.
- Карагеоргиев, И. (1965). *Религиозни спекулации и биологични открития*.
София: Профиздат.
- Карагеоргиев, И. (1969). *Инстинкт, разсъдък и разум: „демоничното“ и „божественото“ у човека*. София: Изд. БКП.
- Карагеоргиев, И. (1975). *Теоретична биология*. София: Наука и изкуство.
- Карагеоргиев, И., Евтимов, Б. & Константинов, Г. (1966). *Биология и кибернетика*. София: ОФ.
- Козаров, Г., Карагеоргиев, И. & Коцев, А. (1949). *Ръководство по анатомия и физиология на човека: за практическите занятия в народните основни училища, гимназии и учителски институти*. София: Народна просвета.
- Стоянов, Н.А. & Карагеоргиев, И.Т. (1933). *Ръководство за практически упражнения по ботаника: за средните и началните училища*. София: Факел.
- Тулешков, К., Боев, Н., Карагеоргиев, И. & Яков, И. (1965). *В света на животните и растенията*. София: Народна просвета.

ASSOC. PROF. ILYA TODOROV KARAGEORGIEV: A MEMORY FOR A MODEST AND DISTINGUISHED SCIENTIST

Abstract. The article presents brief biographical remarks for Assoc. Prof. Ilya Karageorgiev – a teacher and scholar from the University of Sofia “St. Kliment Ohridski” and for his contributions to the education in Bulgaria and to the Evolutionary theory and Darwinism. He was also a creator and director of the state enterprise for school aids in Sofia. His research was directed to the high brain activity of man and primates.

✉ **Acad. V. Golemansky**
Bulgarian Academy of Sciences
1, 15 November St.
1040 Sofia, Bulgaria
E-mail: golemansky@zoology.bas.bg